

СЕКЦІЯ 1. ЗДОБУТКИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК ПІДГРУНТЯ СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА ТА ІНШІ ФЕНОМЕНИ ЛАБІЛЬНОСТІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Проблеми впливу одних правових систем на інші, їхньої взаємодії (гармонізації, адаптації тощо) здавна привертали увагу правознавців, однак до цього часу низка питань залишається без відповіді. Як приклад, можна згадати про те, що навіть стосовно того, як позначати процеси, пов'язані із запозиченнями одними правовими системами з інших, вплив одних систем на інші, їх взаємодію тощо, єдиної думки не існує. Загалом, у цьому немає нічого особливо поганого, оскільки бачення правових явищ може бути різним у різних дослідників відповідно до їх методологічних уподобань. Водночас, обговорюючи проблему, хочеться бути впевненим, що йдеться про одні й ті самі речі.

Отже, почнемо з того, що пропонуємо називати згадані процеси змін правових систем, що відбуваються внаслідок впливу одних систем на інші, їхньої взаємодії тощо, «лабільністю правових систем».

У науковому застосуванні лабільність вживається синонімічно рухливості (в нормі), нестійкості (при патології) і мінливості (як характеристики динаміки стану і процесів). Для оцінки широти використання цього терміну,

пропонуються такі приклади його вживання, як згадки про лабільність настрою температури тіла, психіки і фізіології. Важливою у контексті нашої розвідки є згадка про те, що цей термін може бути застосований до всіх процесів, що мають в своїх показниках швидкість, сталість, ритм, амплітуду і інші динамічні характеристики [1].

Хоча термін «лабільність» вживається для характеристики емоційних, психічних, інтелектуальних станів і процесів, традиційно найчастіше він використовується у сфері фізіології. У зв'язку з цим можна очікувати заперечень проти застосування його у юриспруденції, культурології, історії, соціології тощо.

Усвідомлюючи зазначені ризики, відразу наведемо наші контраргументи. Для цього, навіть, немає необхідності вдаватися до «органічних» теорій суспільства та соціальних систем. Натомість, згадаємо про досить поширену практику застосування природничої термінології, конструктів і концептів при дослідженнях соціальних процесів, у тому числі, у галузі права. Передусім, варто зауважити, що позначення «правові (юридичні) трансплантації» досить давно уведено в науковий обіг відомим компаративістом Аланом Ватсоном (А. Watson) [2, 3]. Цей термін зазвичай використовується ним для позначення будь-яких запозичень з інших правових систем, але іноді вживається у значенні «один з видів рецепції» [3]. Крім того, деякі автори, визначаючи правову акультурацію як перенесення юридичних форм в інше правове середовище, розрізняють юридичну експансію, котра проводиться насильно, і рецепцію, котру характеризують як добровільне сприйняття елементів іншої правової системи. При цьому юридична експансія пов'язується ними з правовими трансплантаціями [4]. Таким чином, терміно-поняття «правові трансплантації» розуміється і як різновид категорії «правова акультурація», і як тотожне поняттю «рецепція» [5].

Отже, хоча позначення «трансплантація» традиційно має природничо-технічне забарвлення (щоб пересвідчитися у цьому, достатньо зазирнути у будь-яку пошукову систему), це не перешкоджає достатньо широкому його вживанню у юриспруденції, зокрема, у компаративістських наукових розвідках, де таке слововживання дозволяє більш повно охарактеризувати форми взаємодії правових систем. На нашу думку, аналогічна мотивація цілком придатна й для обґрунтування спроб віднайти універсальне позначення стану правової системи, котра зазнає впливу інших правових систем або сама впливає на інші правові системи.

Розуміючи далі лабільність правових систем як синонім характеристики їхньої динаміки стану і процесів (рухливості, здатності сприймати досягнення інших правових систем, зазнавати відповідних змін від впливу інших систем та

впливати на них), розглянемо далі юридичні феномени, що мають місце внаслідок такої лабільності.

Найбільш відомим з таких феноменів є рецепції римського права, котрі мають місце протягом останніх півтора тисячоліть. Загалом рецепції римського права оцінюються як явище, що відображає вплив цієї «материнської» правової системи на право більш пізнього часу, результатом чого є формування та удосконалення європейських правових систем сучасності. Відбуваючись у різних формах, на тлі дії різноманітних геополітичних, економічних, соціальних, духовних чинників, вони, разом із тим, відображають загальну тенденцію циклічного розвитку культур, котра полягає у формуванні так званих «загальнолюдських цінностей». На такому тлі рецепції римського права мали місце не лише у Європі, але неодноразово повторювались у формах сприйняття римського концепту приватного права, вивчення римського права студентами-правознавцями, обрання зразків при реалізації кодифікаційних проєктів, обрання форм правотворчості та судочинства тощо завдяки лабільності правових систем як на Заході, так і на Сході (Канада, Китай, країни Латинської Америки, США, Туреччина, Японія та ін.)

Оскільки рецепції римського права були не лише первинними (на підґрунті давньоримських джерел), але й вторинними (шляхом використання результатів рецепцій римського права, що відбулися раніше), з часом постала дилема: 1) йти шляхом «розширення» поняття рецепції з виходом за межі розуміння її як рецепції лише римського права або 2) визнати існування інших, поряд з рецепцією, феноменів у сфері лабільності правових систем.

Слід відзначити, що прагнення максимально розширити поняття рецепції права є досить помітною наразі тенденцією. Однак, на нашу думку, розширення цього поняття здається невинуватим, оскільки це пов'язане з порушенням правила «лезо Окама». Враховуючи коріння терміну «рецепція», вважаємо виправданим вживати його саме стосовно випадків «відродження» елементів минулих правових систем у процесі історичного розвитку людства. У такому випадку має йтися не про «взаємодію правових систем», а про «наступність права – вплив однієї системи на іншу». На такому підґрунті рецепція права може бути визначена як його відродження, сприйняття духу, ідей і головних засад та основних положень права попередніх цивілізацій наступними цивілізаціями на певному етапі їх розвитку у контексті загального процесу циклічних відроджень. При цьому зазвичай йдеться не про просте запозичення тексту правових норм, інститутів тощо, а про сприйняття основних категорій, засад, концепцій.

Проте, відзначаючи величезну роль рецепції права (зокрема, римського) у забезпеченні за її допомогою завдяки лабільності правових систем, наступності

права, маємо враховувати, що вона забезпечує зв'язок між правовими системами лише «по вертикалі» (і лише деякою мірою «по горизонталі» – при похідних рецепціях).

У зв'язку з цим слід розглянути інші феномени, пов'язані з лабільністю правових систем, поміж яких, передусім, варто згадати «правову акультурацію», котру можна вважати універсальним поняттям, що розуміється як щеплення однієї правової системи до іншої [6, с. 199]. Як згадувалося вище, саме з правовою акультурацією пов'язаний термін «юридичні трансплантації», котрий Алан Ватсон часом вживав у значенні «правова акультурація».

Але, оскільки термін «правова акультурація» вживається як універсальне позначення складних процесів у лабільних правових системах, стосовно його тлумачення існують розбіжності. Так, процес акультурації визначається як процес взаємного впливу і результат цього впливу культур одна на одну, або ж запозичення явища з одного середовища і впровадження його в інше середовище. Отже, акультурація це процес запозичення і саме запозичення як результат – запозичений об'єкт. Іншими словами акультурація це процес запозичення, втілений у засвоєнні інновації групою (індивідом, народом), що запозичає, й адаптації до неї [8, с. 7-8, 14]. Деякими дослідниками права доби Стародавнього Риму правова (юридична) акультурація розглядається як відносно самостійний процес тривалої взаємодії правових систем, що припускає використання (у залежності від культурно-історичних умов) різних за природою і силою впливу методів, необхідним результатом якого є зміна первісної правової культури (або окремих її елементів) одного або обох суспільств, які вступили у контакт. При цьому розрізняються такі форми правової акультурації як запозичення і рецепція права [9, с. 23].

Іноді правову акультурацію визначають як процес взаємного впливу правових систем, із виокремленням при цьому «правового запозичення» як різновиду правової акультурації, де має місце передача і збереження юридичних елементів без жодних змін. Універсальним варіантом акультурації визнається рецепція, яка має місце при добровільному сприйнятті чужої правової культури, коли запозичення відбувається з ініціативи реципієнта. При цьому пропонується розрізняти два типи рецепції: 1) реципування по горизонталі – сприйняття правових інститутів в межах одночасно існуючих правових систем; 2) запозичення по вертикалі, при зміні суспільно-економічної формації, що припускає широке сприйняття різноманітних юридичних явищ [9].

З приводу останнього твердження маємо зазначити, що його авторка змішує різні поняття. Оскільки рецепція є сприйняттям наступними правовими системами елементів таких систем, що відійшли в минуле, реципування «по

горизонталі» за визначенням є неможливим. Натомість, може йтися про запозичення однієї правової системи у іншої.

Підбиваючи підсумки аналізу феноменів у сфері забезпечення лабільності правових систем зазначимо, що оптимальним нам здається розуміння правової акультурації як універсального поняття, що характеризує його як щеплення однієї правової системи до іншої [6, с. 199]. При такому підході поняття «рецепція» та інші феномени у цій галузі охоплюються поняттям «правова акультурація», виступаючи як види останньої.

Література:

1. Лабільність – інтелектуальна, емоційна, психічна. – Режим доступу: <http://wlife.pp.ua/labilnist-intelektualna-emocijna-psixichna.html>
2. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974. – 106 p.
3. Watson A. Evolution of Western Private Law (Expanded Edition). Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 2000.
4. Тверякова, Е. А.. Юридическая экспансия : теоретико-историческое исследование : дисс. ... канд. юрид. наук – Н. Новгород, 2002. – 190 с.
5. Alan Watson. Legal transplants and european private law. – Режим доступу: <http://www.ejcl.org/44/art44-2.html?iframe=true&width=100%&height=100%>
6. Карбонье Ж. Юридическая социология / Пер. и вступит. статья проф. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1986. – С. 199.
7. Юридическая аккультурация и управление профессиональной юридической деятельностью. – Режим доступу: <http://advocat.kuzmin.ru/articles/107-article25>.
8. Абрамов А.Е. Правовая аккультурация (на примере Испании в период Римской Республики) : автореф. ... дис канд. юрид. наук. – Владимир, 2005. – С. 7-8, 14. – Режим доступу: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie53871.html>
9. Софронова С.А. Правовое наследие и аккультурация в условиях правового прогресса общества : Автореф... дис... канд.. юрид. наук. – Н. Новгород, 2000. – С. 23.